

5. Гуцалова К. Поняття та ознаки економічної злочинності: огляд літератури та проблемні питання // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 10. С. 87-89.

6. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : монографія. К.: Атіка, 2011. 304 с.

7. Костенко О. М., Шемшученко Ю. С. Щодо переваг системного підходу до боротьби з економічною злочинністю // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 18. К.: Ін-т держави і права НАН України, 2002. 510 с.

УДК 347.7

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Голубицький С.Г., аспірант кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом

Golubitsky S.G. LEGISLATION ON THE FORMATION OF A MARKET IN THE CENTRAL PART OF THE UKRAINIAN PROVINCES OF THE RUSSIAN EMPIRE

***Анотація.** Розглянуто питання формування законодавчих засад ринку цінних паперів в українських губерніях Російської імперії. Зазначено, що цей процес розпочався з кінця XVIII ст., і досить важко продовжувався в умовах кріпосницької системи. Автор доводить, що першим нормативно-правовим актом у зазначеній сфері суспільних відносин, став іменний указ Олександра I, виданий 25 серпня 1809 р. Здійснений юридичний аналіз його положень, показані причини невдачі в практичній площині реалізації закону.*

Відзначено, що розгортанню фондового ринку в Російській імперії сприяла поява акціонерних компаній. Автор обґрунтовує думку про те, що першою російською акціонерною компанією стала Російсько-Американська компанія, створена царським указом у 1799 р., що перебувала під прямою опікою московського царя. Зроблено висновок, що формування ринку цінних паперів у Росії проходило із значним запізнення порівняно з іншими країнами Західної Європи.

***Ключові слова:** ринок цінних паперів, акціонерні товариства, законодавче забезпечення, державна позика, облигації.*

***Abstract.** The article deals with the question of formation of the legal basis of the securities market in the Ukrainian provinces of the Russian Empire. It is noted that this process began with the end of the eighteenth century, and it was quite difficult to continue in the conditions of the feudal system. The author argues that the first normative legal act in this area of public relations, was the nominal decree Alexander I, issued August 25, 1809 carried out a legal analysis of its provisions, the reasons for failure in the practical implementation of the law.*

It is noted that the emergence of joint-stock companies contributed to the development of the stock market in the Russian Empire. The author substantiates the idea that the first Russian joint-stock company was a Russian-American company created by a royal decree in 1799, which was under the direct guardianship of the Moscow Tsar. It is concluded that the formation of the securities market in Russia was significantly delayed compared with other Western European.

***Keywords:** securities market, joint-stock companies, legislative support, state loan, bonds.*

Постановка проблеми. В історично-правовій науці досі залишається недослідженим процес формування ринку цінних паперів в українських губерніях Російської імперії, як і його законодавче забезпечення в даний період. Тематика поки що є не витребуваною вітчизняними дослідниками. Позаяк, у сучасній Україні ринок цінних паперів також перебуває на стадії формування, є усі підстави з'ясувати особливості законодавчого процесу в минулому з метою використання історичного досвіду в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою основою для підготовки публікації є здебільшого роботи дослідників із Російської Федерації. Значний внесок здійснили також вчені імперської доби, що безпосередньо займалися розвитком цінних паперів у досліджувану епоху. Серед них виділимо таких авторів

Метою статті є вивчення досвіду формування ринку цінних паперів, що мав місце в українських губерніях Російської імперії. .

Виклад основного матеріалу. Починаючи з поразки І. Мазепи у війні проти Петра I на початку XVIII ст., згорання української автономії у складі Московського царства

набрало незворотних обертів. Наступні українські гетьмани обиралися або за прямою вказівкою з Москви, або царат взагалі відміняв вибори, створюючи колегіальні органи з вертикальною структурою, що йому й підпорядковувалася. Так тривало до другої половини XVIII ст., коли на Лівобережній Україні спочатку була скасована посада гетьмана, потім ліквідована Запорозька Січ, а в 1781 р. замість козацького полковосотенного адміністративного устрою поширена чинність Постанови 1775 р. про заснування губерній [1, с.180-181]. На територіях українського Лівобережжя було утворено Малоросійське генерал-губернаторство, що складалося з трьох намісництв, згодом губерній – Київської, Чернігівської та Новгород-Сіверської. Ліквідація останньої ознаки Української гетьманської держави (Війська Запорозького) поставило останню крапку в цій частині національно-визвольних змаганнях українського народу за незалежність власної держави.

У цей же період і Правобережна Україна була приєднана до складу Російської імперії. Це сталося унаслідок другого і третього поділів Речі Посполитої.

Донедавна могутня й непереможна Річ Посполита Обох Народів перестала існувати. Російська та Австрійська імперії підписали нову угоду про третій поділ Польщі, в 1795 р. до неї приєдналась і Прусія. До Росії відійшли Західна Волинь, Західна Білорусія, Литва й Курляндія. Так на кінець XVIII ст. українські землі було поділено між Австрією і Росією. Починався новий етап у житті українського народу [2, с.302].

Отже, з цього часу всі політичні, економічні, інші суспільної ваги процеси, що відбувалися в Україні, у тому числі й формування фондового ринку, проходили в тісному зв'язку з економічно політикою Російської імперії.

За цілком обґрунтованим твердження сучасних дослідників, ринок цінних паперів у Російській імперії почав формуватися в другій половині XVIII ст. Він був започаткований Катериною II, яка у на голландському ринку у 1769 р. від імені держави розмістила цінні папери у формі облігаційної зовнішньої позики Росії терміном на 10 років. Згодом уряд вже від свого імені випустив ряд зовнішніх позик шляхом укладення угод з посередниками, що представляли інтереси голландських банків. Саме на їхнє ім'я здійснювалося оформлено облігаційної позики [3]. Такі маніпуляції з боку держави пояснюються відсутністю налагоджених контактів між російським і зарубіжними ринками з одного боку, а з другого – браком довіри іноземних інвесторів до Росії.

Фактичне і юридичне становлення фондового ринку Російської імперії розпочинається лише на початку XIX століття. Насамперед, це явище було пов'язано зі спробами розмістити державні цінні папери (облігації) на внутрішньому ринку. З цією метою Олександром I був підписаний Іменний указ, виданий 25 серпня 1809 р. державному казначейству, під назвою «О внутренних в Государстве займах». Проте, справжнім ініціатором і автором законопроекту виступив відомий російський реформатор, очільник кодифікаційної комісії, статс-секретар М. Сперанський, який у той період був, як свідчать документи, «справжнім керівником державних фінансів» [4, с.131].

Зазначимо, що іменний указ заклав основи правого регулювання ринку цінних паперів в Російській імперії, в тому числі і на територіях українських губерній. Відповідно до його положень, встановлювався порядок випуску державних облігацій, який характеризувався такими особливостями:

по-перше, безпосередньо продажем цінних паперів інвесторам мали займатися один чи два купці, які мали високий рівень довіри з боку державного казначейства, за що отримували комісійні у розмірі одного відсотка (п. 2 Указу);

по-друге, закон не встановлював жодних обмежень щодо кола осіб, які виступали інвесторами. Будь-хто із числа підданих Російської імперії, так само як і іншої держави, міг придбати державні цінні папери (п. 3 Указу);

по-третє, цінні папери, що випускалися, ділилися на два види (п. 4 і 5 Указу): з позначенням строку погашення (від 5 до 10 років) і без позначення терміну погашення,

тобто безстрокові. Крім того, передбачалося, що при бажанні інвестора залишитися інкогніто, він може не називати ані свого імені, ані прізвища;

по-четверте, інвесторам виплачувалося 7% від номінальної вартості вкладених цінних паперу (п. 10);

по-п'яте, кошти вносилися «круглою сумою» у розмірі не меншому, ніж 1000 рублів асигнаціями, а також будь-якою іншою монетою, що перебувала в обігу в Російській імперії;

по-шосте, фактично цінні папери випускалися без відповідного забезпечення, хоча в п. 16 Указу було обумовлено, що вони «забезпечені гарантією та переконливою запорукою імператорського слова» [5, с. 1110-1111].

Не можна відмовити в слушності висловленого дослідником історії формування ринку цінних паперів В. Страховим. Проаналізувавши стан російської економіки в досліджуваній період, він заявив, що основним завданням першої законодавчо унормованої кредитної операції з державними паперами, полягало в необхідності «апробації механізму вилучення із каналів грошового обороту частини асигнацій задля скорочення темпів інфляції і стабілізації її темпів стосовно рубля» [6].

Попри те, що держава встановила достатньо високий відсоток від вкладень капіталів, державні папери першої внутрішньої позики не користувалися популярністю у потенційних інвесторів. Зрештою, проект був реалізований в 1809-1810 рр. на суму всього близько 3,3 млн. руб.

Один із тогочасних дослідників фондового ринку П. Мігулін цілком слушно назвав основні причини невдачі першого розміщення державних цінних паперів на внутрішньому ринку Росії. До основних він відніс:

по-перше, населення, а насамперед представники великого капіталу, звикли розміщувати заощадження в державних кредитних органах під 5% з правом видачі вкладів на першу вимогу, а не на умовах, запропонованих законодавчим актом;

по-друге, вкладення коштів в облігації державної позики було пов'язане з цілою низкою незручностей, що не сприяло вкладенням капіталу. Так, видача відсотків здійснювалася лише в одному місті, столиці імперії – місті Санкт-Петербурзі. Крім того, облігації підлягали біржовій оцінці, у зв'язку з чим для більшості потенційних вкладників існував ризик подальшого зниження їхньої вартості [7, с.40-41].

Не дивлячись на невдачу, що позначилася на результатах операції, позитивним підсумком першого внутрішнього випуску державних цінних паперів все ж стало започаткування відліку формування нормативно-правових засад здійснення державної позики на російському фондовому ринку. Не можна не відзначити, що з цього моменту розпочався розвиток самої інфраструктури ринку цінних паперів в Російській імперії загалом і в українських губерніях зокрема.

Розгортанню фондового ринку в Російській імперії сприяла поява акціонерних компаній. Так, Павло I у липні 1799 р. іменним указом, адресованим Сенату, затвердив «правила, привілеї і акти» про заснування найбільшої в той час Російсько-Американської компанії, що «перебуває під покровительством його імператорської величності», яку дослідники цілком слушно називають першою російської акціонерною компанією.

Відповідно до параграфу 2, її початковий капітал становив 724 тис. руб. і був поділений на 724 акції. Передбачалося подальше збільшення капіталу при входженні до її складу нових компаньйонів. Ними, відповідно до параграфу 3, могли приєднуватися як російські піддані, так і іноземці, що записалися у вічне російське підданство, незалежно від їхнього місця в суспільній ієрархії, аби лиш мали осілість в нерухомому маєтку.

Ціна наступних випусків акцій визначалася за своєю для Росії методикою. Насамперед, було встановлено, що кількість нових акцій не могла перевищувати 1000 штук. При їхньому випуску підраховувалася вартість майна, яка ділилася на кількість акцій, визначаючи вартість кожної, «після цього, не гаючи часу», вказувалося в документі «почати приймати як бажання, так і капітали, у що кожна акція оцінена буде від дня цієї

публікації через шість місяців». У разі не викупу усіх акцій, нове оголошення про їхнє розміщення повинно бути повторено через два роки, і «в цьому випадку необхідно встановити ціну акцій дійсного свого на той час балансу і продовжувати до того часу, поки всі інші від тисячі акцій розпродані будуть (параграф 5)».

Компаньйонам видавалися «капітальні листи на гербовому папері», текст яких істотно відрізнявся від сучасних акцій. Щоправда, вони виконували такі ж самі завдання, тобто підтверджували права акціонера. Визнавалася повна свобода перерозподілу акцій: «Отриманий покупцем від продавця капітальний лист або свідоцтво і угода, за якими ті акції у володіння покупця надійшли, має бути незаперечним доказом права на них (параграф 9)». Свобода перерозподілу акцій обмежувалася вимогою про необхідність повідомити правління компанії про продаж акцій. Проте, недотримання цього правила не тягло за собою жодної юридичної відповідальності [8, с. 699-701].

З часом, ставши імператором, Олександр I скористався іменним указом свого батька, ставши разом із своїми рідними компаньйонами Російсько-Американської компанії. Спеціальним рескриптом монарх повідомив директорат про те, що внесення ним 10 тисяч рублів на 20 акцій. Одночасно акціонерами компанії стали його мати, Марія Федорівна (чотири акції), дружина Єлизавета Олексіївна (чотири акції), а також великий князь Костянтин Павлович (дві акції). Цією операцією родина імператора продемонструвала дворянським та купецьким суспільним верствам, що участь в компанії є важливою державною справою. Приклад Олександра I сприяв тому, що в короткі терміни було розкуплено понад 1000 акцій, причому до числа набувачів потрапило чимало осіб із царського оточення і представників заможних верств із купецького суспільного стану [9, с. 699-701]. Прибутки, що отримувала царська сім'я, спрямовувалися на благодійність, принаймні, так твердять російські дослідники [10, с. 18].

Отже, за відсутності розвинутих інститутів вільного ринку в Російській імперії акціонерні товариства з'являються на 150 років пізніше, ніж про них згадується у країнах Західної Європи. Проте поява у кінці XVIII ст. іменного указу про заснування Російсько-Американського товариства не лише спонукало до розвитку мережі акціонерних товариств, а й сприяло розвитку фондового ринку на теренах Східної Європи. За підрахунками сучасних дослідників, якщо до початку XIX ст. в Росії функціонувало кілька акціонерних компаній, то з 1799 по 1806 рр. було створено 3, а подальшому спостерігається інтенсивне зростання чисельності корпорацій: впродовж 1807 – 1829 рр. створено 19 акціонерних компаній, а лише за п'ять років, починаючи з 1830 р., їх було засновано близько 30-ти [11, с. 30].

Разом із збільшенням чисельності акціонерних компаній і більш активним випуском державою цінних паперів на внутрішньому ринку в першій половині XIX ст. відбувається становлення дореволюційного фондового ринку Росії. Цей процес супроводжується розвитком біржових інститутів: до Санкт-Петербурзької і, створеної в 1796 р. Одеської біржі, у 1834 р. додається Кременчуцька. На думку російського дослідника О. Молотнікова, збільшення біржової активності і відсутність суттєвої підтримки держави сприяли розвитку автономності бірж, які почали, окрім іншого, торгувати й цінними паперами [12, с.19].

Висновки. Отже, становлення ринку цінних паперів у Російській імперії розпочалося з великим відставанням від ідентичних процесів, що відбувалися у країнах Західної Європи. Щоправда, інтенсифікація законодавчого забезпечення з боку монархічної влади, до середини XIX ст. змогло певною мірою збалансувати їх.

Список використаних джерел

1. Захарченко П. П. Історія держави і права України. К.: Атіка, 2004. 367 с.
2. Пасічник М. С. Історія України : державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи. Київ: Знання, 2006. 735 с.
3. Чукулаев Р. В. Правовое регулирование рынка ценных бумаг в царской России в дореволюционный и советский периоды. *Российский юридический журнал*. 2011. № 6. center-bereg.ru/b4590.html (Дата звернення: 16.11. 2018).

4. Министерство финансов, 1802-1902: [в 2 ч.]. СПб.: Экспедиция Загот. Госуд. Бумаг, 1902. Ч. 1. 640 с.
5. Именной Указ, данный государственному казначею «О внутренних в Государстве займах» от 25 августа 1809 г. Полн. собр. законов. Российской империи. Собр. 1. СПб. : Тип. II отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1830. Т. XXX. 1809. № 23 808а. С. 1110-1113.
6. Страхов В. В. Из истории возникновения внутренних государственных займов в России. <https://cyberleninka.ru/.../iz-istorii-vozniknoveniya-vnutrenn...> (Дата звернення: 16.11. 2018).
7. Мигулин П. П. Русский государственный кредит (1769-1899): опыт историко-критического обзора: В 3-х т. Харьков Типо-литография «Печатное дело», 1899. Т.1. 605 с.
8. Именной Указ, данный Сенату «О наименовании компании, составившейся для промыслов и торговли по Северо-Восточному морю промыслов и торговли российско-американскою компаниею» от 9 июля 1799 г. . Полн. собр. законов. Российской империи. Собр. 1. СПб. : Тип. II отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1830. Т. XXV. 1799. № 19 030. С. 699-718.
9. Акционерные и паевые общества в дореволюционной России: история становления, структура, функционирование. finhistory.org/.../aktsioneruyie-i-paevuyie-obschestva-v-dore.. (Дата звернення: 17.11. 2018).
10. Ключко В.Н. Особенности становления и развития акционерных компаний в России: дореволюционный и советский период. Менеджмент и бизнес-администрирование, 2014. № 4. С. 8-43.
11. Шепелев Л. Е. Акционерные компании в России XIX – начала XX века. СПб. : Изд. дом СПбГУ, 2006. 378 с.
12. Молотников А. Правовое регулирование рынка ценных бумаг : учебное пособие. М.: Стартап, 2013. 456 с.

ПРИНЦИП ЗМАГАЛЬНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

*Дяченко С.В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України; Полінкевич О.В., студент 4-го
курсу, навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби
України*

Dyachenko S.V., Polinkevych O.V. PRINCIPLE OF COMPOSITION IN THE CIVIL PROCESS

***Анотація.** В статті визначено поняття змагальності та принцип змагальності в цивільному процесі; охарактеризовано особливості принципу змагальності в цивільному судочинстві; проаналізовано вітчизняну та міжнародну практику реалізації принципу змагальності в цивільному судочинстві.*

***Ключові слова:** змагальність; принцип змагальності; цивільний процес; судова практика; практика Європейського Суду з прав людини.*

***Annotation:** The article defines the concept of competition and the principle of competition in the civil process; Characterized the peculiarities of the principle of competition in civil legal proceedings; the domestic and international practice of implementing the principle of competition in civil legal proceedings is analyzed.*

***Key words:** competing; the principle of competition; civil process judicial practice; practice of the European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми. Однією із основним засад судочинства, що передбачені Конституцією України та ключовим принципом цивільного процесу є змагальність. Суть принципу змагальності в цивільному процесі полягає у першу чергу в правах та обов'язках сторін та інших осіб, що беруть участь у справі і в змагальній формі процесу. Змагальність спрямована на всебічну перевірку доводів та міркувань учасників процесу та на з'ясування дійсних обставин справи.

З огляду на важливість принципів цивільного процесу, досить актуальним на сьогоднішній день є розкриття значення принципу змагальності, дослідження проблем та винятків його застосування через призму визначення сутності поняття «змагальність». Адже серед науковців точаться дискусії щодо застосування змагальної моделі цивільного судочинства, що зумовлено в першу чергу наявністю певних розбіжностей в цивільному законодавстві та наявністю елементів слідчої моделі розгляду цивільних справ із застосуванням принципу змагальності.